

Arbejde som improvement – landbrug, husholdning og kapitalisme i 1500- og 1600-tallets England

AF ESSEN BØGH SØRENSEN

SLAGMARK #76
SIDER: 75-94

Udviklingen af samfund, hvor markedet spiller *den* afgørende rolle for menneskers selvopretholdelse og interaktion, har haft en betydelig indflydelse på arbejde og arbejdets rolle i menneskets tilværelse. Med opkomsten og udviklingen af kapitalisme ændrede den måde, hvorpå mennesket arbejder, sig også grundlæggende.¹ Spørgsmålet i denne artikel er, hvordan udviklingen af kapitalismen også ændrede, hvordan mennesker *tænkte* på arbejde.

Formålet med denne artikel er at undersøge, hvordan udviklingen af agrarkapitalismen i det tidlige moderne England ændrede de forestillinger, mennesker gjorde sig om arbejde. Det vil jeg gøre ved at fremstille, hvordan der inden for en række engelske landbrugstekster i perioden 1500 til 1700 udviklede sig, hvad jeg vil kalde en særlig *improvementideologi*. I perioden indtog begrebet 'improvement' en central rolle i opfindelsen af nye måder at tænke på arbejde og på forholdet mellem arbejde, jord og ejendom. 'Improvement' kan oversættes som 'forbedring', men en sådan oversættelse fanger ikke begrebets kompleksitet og dets betydning for samtidens forfattere. Derfor vil jeg i artiklen her fastholde det engelske ord.

Artiklen vil således fremstille udviklingen af improvementideologien i en række engelske landbrugstekster fra dens komplekse begyndelse i starten af 1500-tallet til slutningen af 1600-tallet, hvor den antog en mere færdig og endelig form. Det

er netop i denne periode i England, vi for første gang i historien ser udviklingen af kapitalisme. Derfor er perioden også velegnet til at undersøge forholdet mellem arbejde og kapitalisme fra et idéhistorisk perspektiv.

Forskningen i begrebet *improvement* har traditionelt fokuseret på perioden umiddelbart op til og med den Engelske industrielle revolution, ca. 1750-1850. En periode, som i Asa Briggs' klassiske værk fra 1959 blev beskrevet som *The Age of Improvement*. Artiklen gør op med denne tidligere forsknings periodisering og følger i stedet den nyere forskning i *improvement*kulturen, som sporer begrebet tilbage til 1500- og 1600-tallet (Briggs, 1959; Hoyle, 2011; McRae, 1996; Tarlow, 2007; Warde, 2011).

Artiklen vil fokusere på en række mindre kendte forfattere til forskellige typer af landbrugstekster i perioden 1523 til 1700. Disse landbrugstekster beskæftigede sig dels med praktiske råd om alt fra de bedste typer kornsorter, plove og dyrkningsmetoder og dels også spørgsmål om ejendomsretten til jorden, værdien af jord og i det hele taget mere generelle samfundsmæssige og politiske spørgsmål. På denne måde vil artiklen også belyse, hvordan forestillinger om arbejde ofte indebærer en lang række sociale, moralske og politiske overvejelser.

Den relevante kontekst for at forstå forholdet mellem udviklingen af kapitalisme og arbejde er først og fremmest den socialhistoriske. Udviklingen af kapitalisme i landbrugssektoren i England skabte en række presserende økonomiske og sociale problemer for både jordbesiddere og bønder. I forsøget på at forstå og svare på disse spørgsmål og problemer, udviklede landbrugsteksterne efterhånden en række nye forestillinger om arbejde, jord og ejendom, som sidst i perioden konsoliderede sig til en samlet ideologi. Omdrejningspunktet for denne ideologi var forestillingen om *improvement*.

Jeg vil spore udviklingen af denne ideologi og dens forestillinger gennem tre perioder, hhv. 1523-1600, 1600-1641 og 1641-1700. Hvor landbrugsteksterne i den første periode fra 1523 til 1600 stadigvæk var stærkt præget af en mere traditionel husholdningsetik, så markerede perioden 1600 til 1641 et tydeligere fokusskifte til markedsorienterede økonomiske praksisser. Det var dog først til sidst i perioden mellem 1641 og 1700 at en sammenhængende *improvement*ideologi med også en politisk dimension konsolideredes.

Af omfangsmæssige årsager vil fremstillingen fokusere på en række udvalgte tekstnedslag, der er repræsentative for udviklingen af *improvement*ideologien. Til

slut vil jeg diskutere, hvad denne udvikling kan fortælle os om forholdet mellem kapitalisme og arbejde fra et idéhistorisk perspektiv.

FRA GODSØKONOMI TIL KAPITALISME

Den socialhistoriske kontekst for udviklingen af forestillingen om arbejde som improvement og den bredere improvementkultur var udviklingen af kapitalistiske markedsforhold først og fremmest i de engelske landområder. Kapitalisme er i sig selv et omstridt begreb. Ellen Meiksins Wood har leveret en nyttig definition af kapitalisme, som hun identificerer som et samfund, hvor det ”materielle liv og den sociale reproduktion... er universelt formidlet gennem markedet, så alle individer på den ene eller den anden måde må indtræde i markedsrelationer for at opnå adgang til midler til livets opretholdelse” (E. M. Wood, 2002, s. 7).

Kapitalisme i denne forstand er et produkt af udviklingen af særlige klasse- og ejendomsforhold. Som Wood og den amerikanske historiker Robert Brenner (1985, 2007) har påvist, udviklede kapitalismen sig ikke som oftest antaget først i byerne eller ud af middelalderens udbredte handel, men derimod som resultat af ændrede klasse- og ejendomsforhold på landet mellem bønder og jordbesiddere i den sene middelalder.²

I den senere middelalder var den gængse repræsentation af samfundet en funktionel hierarkisk opbygget orden, også kaldt ’politisk krop’, bestående af grundlæggende tre stænder. Først og fremmest de såkaldte *bellatores*, eller ’dem, der kæmper’, som henviste til adelen, der i den feudale orden varetog de vigtigste militære funktioner. Dernæst de såkaldte *oratores*, det vil sige ’dem, der beder’, som henviste til gejstligheden, hvis rolle i middelalderen ikke blot var ideologisk men samtidig også politisk og økonomisk. Den sidste stand var *laboratores*, ’dem, der arbejder’. Denne stand henviste til det store flertal af bønder og landarbejdere, der udgjorde langt den største klasse i middelalderens feudale orden. Selvom bønderne på grund af deres position som den laveste stand ofte blev betragtet som uværdige, simple, grove, og primitive, var det en gængs opfattelse at de udgjorde det nødvendige grundlag for samfundet. Dette førte også til en forestilling om retskafne bønder, der villigt opfyldte deres pligter over for resten af samfundet.³

Selvom denne repræsentation af samfundet var et forsimplet ideal, var det et godt billede på, hvordan den feudale orden rent faktisk fungerede. Langt størstedelen

af befolkningen levede på landet og dyrkede jorden som bønder. Som regel ejede man som bonde ikke jorden selv, men måtte betale en form for leje eller afgift til den jordbesidder eller godsejer, som bestod af lav- og højadel samt gejstligheden, der ejede den jord, man arbejdede på. Nogle af bønderne var samtidig livegne og dermed stavnsbundne til godset.

På trods af at livegenskabet var stort set ophævet i 1500-tallets England, var samfundet stadigvæk præget af den feudale orden og dennes godsøkonomi. Dette var også reflekteret i samtiden i den fortsatte dominerende brug af det gamle billede på den politiske krop. Under kongehuset Tudor, der regerede England fra 1485 til 1603, blev begrebet *commonwealth* ofte brugt til at beskrive samfundet og fremhævet som et ideal for, hvordan samfundet burde se ud. *Commonwealth* henviste til hele kongeriget og alle dets stænder, men også til det fælles bedste. In 1509-10 beskrev den engelske embedsmand Edmund Dudley samfundet som et *Tree of Commonwealth*, hvor alle stænder var forpligtet overfor hinanden til at skabe et hierarkisk men harmonisk samfund.⁴ Dette ledte Dudley og andre samtidige til et syn på bønder, håndværkere og andre fra den lavere stand, som skabt til at "leve og arbejde i smerte" og i "deres ansigts sved", noget de skulle gøre det uden at surmule og nære modvilje (Dudley, 1948, p. 45).

Siden 1400-tallet havde en række vigtige sociale ændringer dog været under vejs, som i løbet af 1500-tallet ville blive stadig mere dominerende og som ville komme til at udfordre ovenstående syn på den sociale orden. Først og fremmest ændrede klasse- og ejendomsforholdet mellem jordbesiddere og bønder sig. Livegenskabet var i 1500-tallet stort set afskaffet og mange bønder havde fået tildelt en såkaldt *copyhold*, dvs. en kopi af deres kontrakt med den jordbesidder, hvis land de arbejder på. De store jordbesiddere fik dermed sværere ved gennem direkte magtudøvelse at presse en højere leje ud af bønderne.

Mange jordbesiddere tyede derfor til andre og mere markedsøkonomiske midler for at øge deres indkomst. De begyndte at sammenlægge gårde og fordrive småbønder fra jorden for at leje den ud på et konkurrencepræget marked til større bønder og forpagtere, der var villige til at betale markedsprisen. Netop disse nye markedsorienterede landejere og deres bønder blev i samtiden fordømt for at underminere den gensidige forpligtelse mellem de forskellige samfundsmæssige stænder og grupper. Dudley og andre samtidige mente, at de i deres profit-hunger og fordrivelse af bønder fra jorden affolkede landområder og skabte en række sociale

og økonomiske problemer.⁵ Det var som en reaktion på denne fordømmelse, at en række landejere og storbønder begyndte at udforme nye ideer om arbejde, jord og ejendom.

I løbet af 1500-tallet i England begyndte den klassiske tredeling inden for landbruget mellem landejere, forpagtere og landarbejdere således at udvikle sig. Jorden blev i modsætning til den traditionelle godsøkonomi noget, der i udgangspunktet kunne købes og sælges (eller udlejes og lejes) på markedet, og godsejere og bønder stod ikke længere i et forpligtende personligt forhold til hinanden, som i den traditionelle godsøkonomi, men i højere grad i et rent markedsforhold. Både landejere og bønder eller forpagtere blev derfor afhængige af markedet for overhovedet at erhverve sig jord og indkomst.

Som en konsekvens blev de store landejere såvel som de bønder, der lejede jorden på markedsvilkår, af rent økonomisk nødvendighed tvunget til at orientere deres landbrugsproduktion mod det fremspirende kapitalistiske marked. Det var i denne kontekst, der opstod nye ideer og forestillinger om arbejde, og hvordan det var muligt at forbedre produktionen for at øge den økonomiske gevinst og dermed sikre sig adgang til markedet, hvilket kort sagt vil sige: improvement.

HUSHOLDNING OG MARKED: 1523-1600

I 1523 udgiver den lavadelige jordbesidder John Fitzherbert (1460-1531) to bøger, *The Book of Surveying and Improvements* og *The Book of Husbandry*. Begge disse bøger er tydeligt influeret af samtidens førnævnte samfundssyn. Hvad regenten skulle være for det samlede commonwealth ifølge dette samfundssyn, skulle den enkelte adelige være for sit eget lille commonwealth, der nemt kunne omfatte store landområder med hundredvis af bønder og landsbyer. I den første af de to nævnte bøger spørger Fitzherbert i overensstemmelse med det dominerende samfundssyn: ”Hvordan og hvorledes lever og vedligeholder alle disse storslåede godser, adelsmænd- og kvinder deres ære og status?” (Fitzherbert, 1523a, The prologue).

The Book of Surveying and Improvements var rettet mod adelsmænd og var en af de første bøger i den engelske 'survey'-genre, hvis formål var at kortlægge kronens og de store jordbesidderes landområder, både geografisk men også socialt og økonomisk ved eksempelvis at fastslå værdien af de kontrakt- og ejendoms typer, lejeforhold, bygninger, landsbyer, etc. der befandt sig inden for disse områder.

Fitzherberts bog skulle rådgive adelen om, hvordan de gennem god administration og kortlægning af deres godser, kunne opretholde deres sociale status og ære. Bogen fremstiller et traditionelt billede af godsøkonomien, hvor adelsmanden og hans families sociale status afhang af en ordentlig vedligeholdelse af husholdningen på godset, en husholdning som gik langt udover familien og kunne omfatte helt op til flere hundrede personer, herunder eksempelvis tyende, administrativt personale, soldater og forskellige typer af landarbejdere. Det originale i Fitzherberts bog var hans opfordring til en meget mere præcis kortlægning og opgørelse af godsets landområder, indbyggere og ejendomme. Adelsens sociale status afhang af denne mere præcise 'survey'. Selvom bogen på mange punkter reflekterede den traditionelle godsøkonomi og de personlige og hierarkiske bånd mellem godsejere og bønder, satte den også et nyt og originalt fokus på administrative detaljer.

The Book of Husbandry var et af de første eksempler i denne periode på en klassisk landbrugsmanual. Bogen var rettet mod de såkaldte "husbandmen", hvilket oftest refererede til de små- og mellemstore bønder, der arbejdede på godsejerens jord. Bogen reflekterede derfor på samme måde som den anden bog det dominerende samfundssyn – blot på et lavere socialt plan. Formålet var at rådgive bønderne og landmændene om, hvordan de på bedst mulig vis kunne vedligeholde deres husholdning og gennem en korrekt levevis kunne opretholde deres sociale status og ære. Husholdning refererede her ikke bare til hjemlige opgaver, men til selve det at administrere en gård eller et gods. I spidsen for husholdningen stod den mandlige bonde eller godsejer, hvis opgave det var at have et samlet overblik over gården eller godsets drift.

Denne husholdningsetik handlede altså mere om at administrere og opretholde en god husholdning i bred forstand, end om at opnå økonomisk gevinst. De første landbrugstekster var således i høj grad inspireret af den klassiske landbrugs- og husholdningslitteratur, såsom Xenophons *Oeconomicus* eller Columellas *Res Rustica*, som også generelt var populære og blev trykt flere gange i løbet af 1500-tallet (Ambrosoli, 1997; Thirsk, 1992).

Arbejde blev i Fitzherberts bøger først og fremmest forstået som et religiøst påbud og *The Book of Husbandry* begynder også med et bibelcitater: "Mennesket er bestemt og født til at arbejde" (Fitzherbert, 1523b, The prologue). Arbejde blev i bøgerne på samme tid betragtet som en forpligtelse overfor godsejeren og en generel pligt for alle, til at opretholde og vedligeholde sin egen husholdning og dermed ens tillagte

sociale status og plads indenfor den sociale orden. Værdien af forskellige typer af arbejde og dagligdagsopgaver på gården blev dermed vurderet ud fra deres rolle og position i husholdningen.

Selvom det traditionelle samfundssyn i høj grad prægede Fitzherberts bøger, er det på den anden side også tydeligt at spore en vis optagethed af de fremvoksende markedsforhold. Bøgerne er eksempelvis særligt optagede af økonomiske spørgsmål som: ”hvad jorden er værd”, ”hvad lejernes [dvs. bøndernes] arbejde og skik og brug årligt er værd”, og hvordan man kan ”omarbejde og forbedre” både lejekontrakter, ejendomsforhold og forskellige dele af landbrugsproduktionen. Fitzherberts svar på det spirende pres fra markedet på landejere og bønder var at råde dem til en meget mere minutiøs og detaljeret administration af godset, for dermed at sikre sig den indkomst, man var berettiget til efter sin sociale position.

I begyndelsen af 1500-tallet er landbrugsteksterne altså kendetegnet ved et kompliceret forhold mellem på den ene side det traditionelle samfundssyn baseret på en paternalistisk husholdningsetik, og på den anden side en begyndende optagethed af markedets pres på godsejere og bønder.

Hvis vi springer frem til sidste halvdel af 1500-tallet, er denne nye optagethed af markedets pres blevet stærkere. Samtidig er de nye klasse- og ejendomsforhold og den deraf følgende markedsafhængighed efterhånden blevet dominerende i bestemte dele af England, særligt de sydlige og vestlige dele.

Hvor Fitzherbert i overvejende grad ville fastholde forestillingen om ’husholdningen’ som den vigtigste kategori, begynder landbrugsforfatterne i sidste halvdel af 1500-tallet at opfinde nye distinktioner og måder at tænke på. I sit populære skrift fra 1573, *Five Hundred Points of Good Husbandry*, kredser den lavadelige landmand, digter og musiker Thomas Tusser (1524-1580) stadigvæk om temaet: vedligeholdelse af husholdningen. Bogen indeholder en række gode råd til, hvad landmanden skal gøre på hvilken årstid og hvordan.

Selvom den traditionelle husholdningsetik stadigvæk er fremtrædende hos Tusser, skinner presset fra konkurrencen på markedet og den deraf følgende nødvendighed af kontinuerligt at skabe økonomisk gevinst dog stærkere igennem end hos Fitzherbert. Profit i betydningen økonomisk gevinst på markedet bliver flere gange igennem bogen målestok for, hvilke typer korn, der skal sås, og hvilke typer arbejde, der skal udføres. Tusser taler desuden varmt for udskiftning af de såkaldte ”commons”, dvs. de traditionelle fælles marker og fælledejer til græsning, som bønderne

opdyrkede efter fælles regler. Disse fælles regler eller "customs", blev anset for at være en forhindring for den mere effektive udnyttelse af jorden. Ved at indhegne og opdele jorden kunne man opnå en mere absolut privatejendomsret og dermed skille sig af med alle de fælles regler og sædvaner, der stod i vejen for improvement. Arbejde, økonomisk gevinst og absolut privatejendomsret begyndte altså på dette tidspunkt at blive sammenkoblet.

Endnu mere afgørende begynder Tusser at skelne mellem det han kalder "husholdning [housholdrie]" og så "landarbejde [husbandrie]". Denne skelnen placerer på den ene side alt det arbejde, der har med produktionen af afgrøder og kvæg at gøre, fra det arbejde, der er mere direkte relateret til huset i snæver forstand. 'Husholdning' er derfor hos Tusser ikke længere den overordnede kategori, hvorunder alle typer arbejder kan underordnes. Det betød også, at det arbejde, der ikke længere var underordnet husholdningen kunne vurderes ud fra nye kriterier såsom nøjsomhed, sparsommelighed, effektivitet og opmærksomhed på, hvad der gav mest økonomisk gevinst. Denne type arbejde var i høj grad rettet mod markedet og, ifølge Tusser, bedst varetaget af manden, hvorimod den type arbejde, der ikke var rettet mod markedet men udelukkende mod huset i snæver forstand, bedst kunne varetages af kvinden. Selvom den traditionelle husholdningsetik stadigvæk var til stede hos Tusser, skabte han alligevel nye kriterier for at skelne mellem godt og dårligt landbrugsarbejde.

JORD OG PROFIT: 1600-1641

I sidste halvdel af 1500-tallet og i første halvdel af 1600-tallet forstærkedes en række af de økonomiske forandringer i perioden. Mellem 1561 og 1651 voksede befolkningen med 75 % fra 2.98 til 5.23 millioner og samtidig steg priserne på grundlæggende goder – f.eks. fordobledes prisen på hvede mellem 1570 og 1630'erne (Wrightson, 2002, s. 159–60). Økonomien ekspanderede hurtigt i perioden, hvilket særligt mærkedes inden for både indenrigs- og udenrigshandelen.

Befolkningstilvæksten og den økonomiske ekspansion blev drevet frem af ændringer i landbrugssektoren. I perioden centraliseredes jorden på både lav- og højadelige hænder. Samtidig øgedes forskellene i lokalsamfundene imellem storbønder, der lejede jorden på kommercielle vilkår og de resterende småbønder, der stadig forsøgte at holde fast i de fælles regler, sædvaner og deres traditionsmæs-

sige ret til jorden – en ret der igennem 1600-tallet blev stadig mere udfordret. Den største fordrivelse af småbønder fra landet og udskiftning af jorden var allerede i gang før de mere kendte udskiftninger, der blev vedtaget af det engelske parlament i 1700-tallet.⁶

Resultatet blev, at landbrugsproduktionen blev omdannet til kommerciel stor-drift rettet mod et efterhånden nationalt integreret marked. I perioden satte både de store jordejere og kronen derfor fokus på, hvad de anså som negligeret, ubrugt og spildt land. Spildt eller unyttigt land var ikke nødvendigvis ubeboet land, men omfattende f.eks. beboede skovområder eller marsklandsområderne i det østlige England. Generelt blev jord, der var beboet og opdyrket på traditionelle måder, anset for spildt, unyttigt og ikke-værdifuldt.

Derfor igangsatte de store jordbesiddere og staten en række projekter, der skulle omforme landet så værdien af jorden kunne øges. Udover de omtalte udskiftninger skete det gennem skovrydninger og dræning af de østlige marskområder, oftest under stor modstand fra lokale beboere. I perioden blev brugen af landkortlægninger (surveys) også mere almindelig, hvilket reflekteres i udgivelsen af bøger, der skulle rådgive både jordejere og professionelle ”surveyors” – f.eks. John Nordens (1547-1625) *The Surveyor's Dialogue* fra 1607 eller Aaron Rathbornes (1571-?) *The Surveyor in Four Books* fra 1616. Ved at opmåle landet og dets sociale organisering, kunne man vurdere både dens aktuelle og potentielle værdi.

Udviklingen af kapitalistiske sociale ejendomsforhold blev indskrevet i selve landskabet. Et godt eksempel på det nye forhold til landskabet kan vi finde i *The Inrichment of the Weald of Kent* fra 1625. Teksten var skrevet af den kendte og virksomme forfatter af lavadelig slægt, Gervase Markham (1568-1637), der også skrev en række andre tekster om landbrugspraksis og kvindens rolle og opgaver.

I bogen argumenterer Markham for en rydning af bestemte skovområder i den syd-østlige engelske region Kent. Han giver en række råd til, hvordan områderne kan blive ”beriget” af bestemte landbrugsteknikker og viden om forskellige jord- og kornsorter. Markham konstaterer at skovområder i samtiden er en ”vild ørken, eller mest ufrugtbar vildnæs” og at disse ”store Skove” og ”Fællede og ødemarker [...] indbringer kun lidt profit” (Markham, 1625, s. 2–3). De områder, der blev beskrevet som det rene vildnæs, var dog rent faktisk beboet af mennesker, der levede i mere traditionelle landsbyfællesskaber. Landskabet, jorden og den måde, hvorpå den på dette tidspunkt var beboet, betragtede Markham altså ud fra en økonomisk måle-

stok. Idet områderne ikke afkastede stor nok profit, var de ufrugtbare og det rene vildnæs.

Markhams læser var ifølge ham selv en mellemstor jordejer eller landmand med omkring "et hundrede, eller et hundrede og tyve acres [engelsk målestok svarende til cirka en halv kvadratkilometer]" (Markham, 1625, s. 20). Selvom mange af projekterne i perioden blev udført med støtte fra staten, er det karakteristisk, at Markham eksplicit rettede sin tekst mod denne gruppe af mellemstore kommercielle jordejere og landmænd. Det var den kapitalistiske adel og de kommercielle landmænd, der drev den økonomiske ekspansion fremad, sommetider i samarbejde med kronen og staten, men, som vi skal se, sommetider også i konflikt hermed, som det blev tilfældet under Den Engelske Borgerkrig i den efterfølgende periode fra 1642 og frem.

I bogen nævner Markham ikke vedligeholdelse af husholdningen. Frem til borgerkrigens udbrud kan man i det hele taget konstatere at fokuset i landbrugsteksterne flyttes mere fra arbejdet med at opretholde og vedligeholde husholdningen og dermed den sociale status og ære forbundet hermed, som vi så med Fitzherbert og i mindre grad hos Tusser, til en optagethed af værdien af jord og arbejde på en større skala. Forskellige typer arbejde og aktiviteter bliver i stadig mindre grad vurderet efter deres sociale og økonomiske rolle inden for husholdningen og kobles mere direkte til produktion til markedet med større økonomisk profit for øje. Den skelnen, Tusser etablerede i sidste halvdel af 1500-tallet, bliver altså i denne periode udvidet og forstærket.

Forestillingen om arbejde som improvement kommer derfor i mere direkte konflikt med ideer om tradition og sædvane, og det bliver endnu vigtigere for forfatterne at understrege behovet for at bryde med traditionelle måder at organisere landbruget og opdyrke jorden på. Formålet var nu ikke længere at rådgive almindelige bønder om, hvordan de gennem den korrekte vedligeholdelse af husholdningen kunne opretholde deres sociale position og status, men derimod netop at bryde med den traditionelle måde at drive landbrug på.

Et andet godt eksempel på dette fokusskifte er Gabriel Plattes' (1600-1644) *A Discovery of Infinite Treasure* fra 1639. I bogen beskæftiger Plattes sig med spørgsmålet om befolkningsvækst. England er overbefolket, konstaterer han, hvilket medfører en række problemer som følge af knaphed på ressourcer, heriblandt konflikt og krig. Løsningen er, mener han, at øge produktiviteten i landbruget ved hjælp af "improvements" og "opfindelser", en proces, hvor den såkaldte "gentry", dvs. den

lavere adel, skulle føre an (Plattes, 1639, s. ii-iii).

Ligesom de andre forfattere støttede Plattes også udskiftningen af jorderne af økonomiske årsager, fordi, som han skriver: ”en acre land udskiftet er bedre en fire acre land på fælled” (Plattes, 1639, s. 18). Men endnu vigtigere var det for Plattes at rådgive private jordejere og bønder i at forbedre og optimere landbrugsproduktionen gennem en række forskellige teknikker (f.eks. vanddræning) eller endda ved indførelse af maskiner af hans egen opfindelse (Plattes, 1639, s. 50, 54). Gennem en række improvements og opfindelser ville det være muligt at få adgang til og udvinde jorden, som han betragtede som en ”uendelig skat”: ”den er ikke blot uendelig, og af tiden udtømmelig: men profitten deraf vil heller ikke formindskes gennem mangfoldigheden af modtagere [af profitten]”, hvilket ville kræve et brud med ”den traditionelle måde” at opdyrke jorden på (Plattes, 1639, s. 19, 68).

Plattes udtrykker her en interessant og på det tidspunkt original forestilling om værdi som noget uendeligt. Værdien er stadig knyttet til noget konkret, nemlig jorden, men denne betragtes selv som udtømmelig. Endelig knyttes opdyrkningen af jorden an til ren økonomisk profit. Forbindelsesleddet mellem jorden og den større økonomiske profit bliver hos Plattes og de andre landbrugsforfattere arbejde som improvement. Det er det produktive og effektive arbejde i form af improvements, der gør den kapitalistiske landejer og bonde i stand til at udvinde større markedsøkonomisk gevinst af jorden. Et arbejde og en gevinst, der først og fremmest tilfalder de private jordejere og bønder selv. Plattes er derfor også ivrig efter gentagende gange at understrege, at selvom gevinsten først og fremmest er privat, vil det altså i sidste ende komme alle og hele samfundet til gode fordi ”Landbrug [husbandry] er den vigtigste nerve og sene, der holder alle et monarkis led sammen” (Plattes, 1639, s. xiv). Der er her tale om et tidligt omend ikke gennemført forsøg på at argumentere for sammenhængen mellem privat profit og det fælles gode.

FRA REVOLUTION TIL NATIONAL IDEOLOGI: 1641-1700

Revolutionen og borgerkrigene i årene fra 1642 til henrettelsen af Karl I (r. 1625-1649) i 1649 og den efterfølgende oprettelse af det republikanske styre under Oliver Cromwell (1599-1658) havde en række komplekse religiøse, politiske og økonomiske årsager. En af årsagerne var Karl I's forsøg på at centralisere magten på egne hænder efter Europæisk enevældigt forbillede. I England stred udviklingen af

enevældig kongemagt mod udviklingen af et økonomisk uafhængigt kapitalistisk aristokrati og lavadel samt kommercielle storbønder, landmænd og forpagtere, og grundlaget var dermed skab for en konflikt, der efterhånden måtte løses ved militær magt.⁷

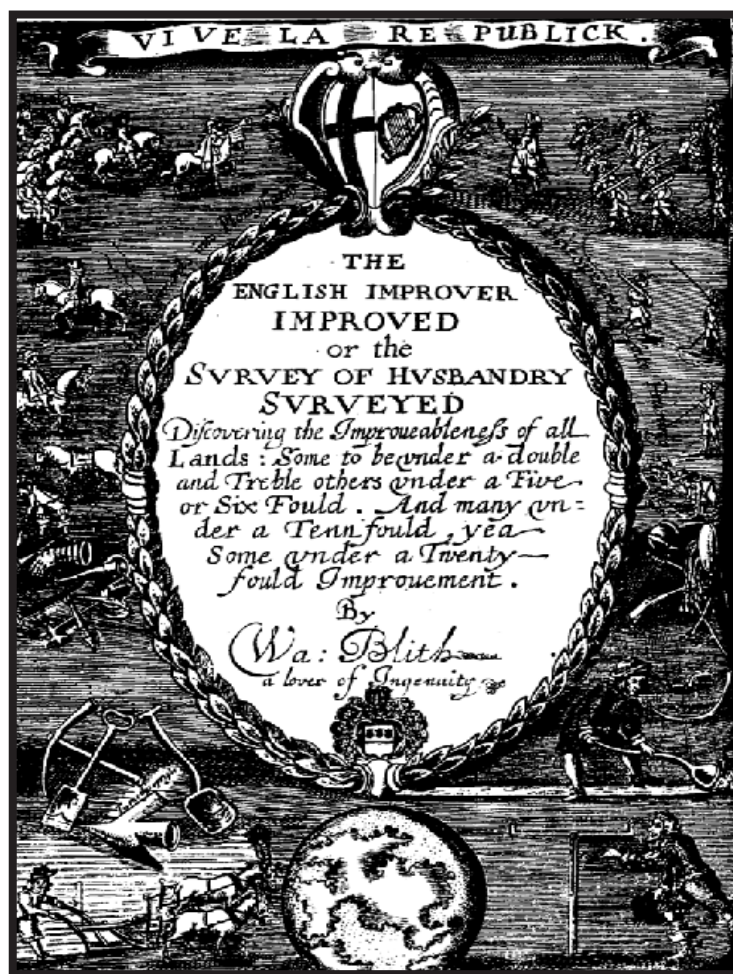
Det er i denne kontekst, at den politiske dimension hos en række af landbrugsforfatterne kommer mere tydeligt til syne. En af disse er Walter Blith (1605-1654), der havde gjort tjeneste i Cromwells parlamentariske hær og efterfølgende som embedsmand i *The Commonwealth of England*, det officielle navn for perioden under Cromwells republikanske (*de facto* militære) styre.

I sin *The English Improver Improved* fra 1652 giver Blith en række råd til sin "foretagsomme [industrious] læser" om "deres foretagende ved at improve deres jord" og "hvordan de bruges til den største gevinst for kongeriget [Common-wealth] og deres egen profit" (Blith, 1652, s. xx, xxx). Ligesom hos Plattes forsøger Blith at forbinde tilegnelsen af privat profit på baggrund af øget arbejdsproduktivitet med det fælles bedste for samfundet som helhed. I en passage direkte rettet til "adelen og lavadelen [nobility and gentry]" skriver han, at "de er højest kompetente til at være rigets fremmere [the Common-wealths Advantagers] ved at forbedre jeres egne gods og ejendomme [Estates]" (Blith, 1652, s. xxxii).

Blith er optaget af, hvordan de forskellige interesser i samfundet repræsenteret af henholdsvis "adel og lavadel", "bonden, landmanden og lejereren [the husbandman, farmer, or tenant]", og "husmanden, arbejderen og den laveste almue [the cottager, labourer, or, meanest Commoner]" (Blith, 1652, s. xxxii, xlv, xlviii) kan forenes gennem improvement, dvs. forbedring af langbruget og forøgelsen af produktiviteten. I den forbindelse er det ikke et problem men endda en fordel for optimeringen af landbrugsproduktionen, at hver gruppe følger sin egen interesse og dermed bidrager til "at fremme alle interesser" (Blith, 1652, s. xlviii). Dette indikerer altså et yderligere brud med det traditionelle billede af den harmoniske og hierarkiske sociale orden med faste stænder.

Bogen er dedikeret til Cromwell. De direkte politiske overvejelser er sparsomme, men som forsiden indikerer, er intentionen om at forene samfundets ellers konfliktende interesser ikke bare af økonomisk men også politisk betydning.

På forsiden er øverst indskrevet "leve republikken". Baggrundsbilledet skal læses oppe fra og ned og forestiller, hvordan to kæmpende hære bytter våbnene ud med plove og andre landbrugsredskaber. I betragtning af indholdet i selve bogen og

af Bliths eget liv er en nærliggende fortolkning af billedet, at den militære konflikt fremstilles som en nødvendighed for at etablere republikken, og at etableringen af denne vil fostre samhørighed og velstand gennem improvement i landbruget, som stadig på dette tidspunkt var den altoverskyggende sektor i det engelske såvel som alle andre europæiske samfund.

I sine politiske synspunkter tager Blith dog direkte afstand fra de mere demokratiske tendenser i tiden, nemlig både de såkaldte Levellers og de mere radikale Diggers (Blith, 1652, s. xxix–xxx). Demokrati og republikanisme var altså ikke det samme og sidstnævnte handlede for Blith og andre samtidige i høj grad om at begrænse kongemagten for at give plads til de private jordsbesidderes kommercielle økonomiske praksis. Blith kobler dermed de nye kapitalistiske bønder og landejere direkte til en politisk dimension. For ham er det at improve jorden og skabe privat markedsøkonomisk gevinst også politisk. Arbejde som improvement bliver på denne måde en republikansk (dog eksplicit ikke-demokratisk) dyd.

Koblingen mellem republikanisme og improvement var udbredt, og forfatteren John Beale (1608-1683) kan i sin bog fra 1657, *Herefordshire Orchards, a Pattern for all England*, der ellers handler om, hvordan man forbedrer frugthaver, erklære følgende: “Vi tilføjer improvements til græsningsområder dagligt, og når fremmede passerer forbi vores beboelser, vores hegn, frugthaver, græsgange og agerbrug, kan han nemt skelne mellem en velordnet landmand og bonde fra en udpint lejer [Tenant] og en udriftig [unthrift] [...] i hver en landsby er der en fortrinlig republikaner” (Beale, 1657, s. 37–39).

Improvementideologien og landbrugslitteraturen afstedkom et skifte i synet på de private ejendomsbesidderes tilegnelse af egen økonomisk profit. I den efterfølgende tid blev det stadig nemmere at argumentere for, at privat profit ikke nødvendigvis er i modstrid med det fælles gode. Der eksisterede stadig fordømmelse af grådighed, gerrighed og ekstrem forbrugerisme. De religiøse og moralistiske sociale kritikeres fordømmelse af kapitalistiske økonomiske praksisser for at underminere den traditionelle og harmoniske sociale orden, der i 1500-tallet havde været dominerende, trådte dog efterhånden i baggrunden til fordel for en ny og mere udbredt improvementkultur. Ved indgangen til 1700-tallet kan man observere opkomsten af en national ideologi, hvis hovedelement var forestillingen om improvement af alle sider af livet, fra videnskab, moral og politik til handel og industri. Den grundlæggende drivkraft var dog ifølge improvementideologien arbejdet i landbruget, en forestilling, der blev meget koncist udtrykt af præsten og forfatteren Timothy Nourse (1636-1699) i sin posthumt udgivne bog fra 1700 *Campania Fælix, Or a Discourse of the Benefits and Improvements of Husbandry*:

Profitten, der udspringer af et liv på landet [...] er den store åre gennem hvilken blodet fordeles til alle dele af kroppen, eller rettere blodet selv, idet det spredes ud over helheden. Ingen del eller lem

kan bestå uden det: Det er grundlaget for samkvem og handel, eftersom alle manufakturer og varer, vi eksporterer eller modtager fra fjerne lande, ikke er andet end jordens produkter fra første eller anden hånd. (Nourse, 1700, s. 11)

Som vi har set var denne kultur og ideologi i mellemtiden også blevet koblet til politiske forestillinger om en begrænset kongemagt og et styrket parlament. I tiden efter genindsættelsen af Karl II i 1660 og The Glorious Revolution i 1688 fik det kapitalistiske aristokrati og lavadelen rent faktisk begrænset kongemagten i tilstrækkelig grad til at forhindre nye forsøg på at etablere enevælde, som det skete mange andre steder på kontinentet. Samtidigt styrkedes parlamentet, som netop var et udtryk for de private jordbesidderes magt. Arbejde i landbruget blev nu ikke længere først og fremmest vurderet ud fra en husholdningsetik, men var derimod blevet delvist adskilt fra forestillingen om husholdningen i bred forstand, og i stedet i langt højere grad orienteret mod det spirende kapitalistiske marked. Arbejde som improvement var blevet en alment anerkendt dyd og endda i nogle tilfælde en republikansk dyd.

KONKLUSION

Udviklingen improvementideologien fra starten af 1500-tallet til slutningen af 1600-tallet i England giver os en unik idéhistorisk indsigt i, hvad der skete med forestillinger om arbejde under opkomsten af det første kapitalistiske samfund i historien. I begyndelsen af 1500-tallet dominerede forestillinger om bønder som en lavstående social stand og det var husholdningsetikken, der udstak kriterierne for vurderingen af forskellige typer arbejde. Kommercielle landejere og bønder blev fordømt for søge private økonomiske gevinster på markedet og dermed underminere den sociale orden. I slutningen af 1600-tallet var billedet helt omvendt. Her blev kapitalistiske landejere og bønder hyldet som 'improvers' og kongerigets vigtigste befolkningsgruppe. En national improvementideologi havde etableret og konsolideret sig.

Dette havde kun været muligt, fordi mindre landbrugsforfattere igennem næsten 200 år havde opfundet nye måder at tænke på arbejde og nye måder at skelne mellem godt og dårligt landbrug. Udviklingen af denne nye landbrugslitteratur var dog ikke en tilfældighed, men havde et socialhistorisk udspring i udviklingen af kapita-

listiske forhold på landet. Forhold, der skabte en række nye problemer og spørgsmål for jordejere og bønder. Det var netop i forsøget på at håndtere disse problemer, at landbrugslitteraturen og improvementideologien udviklede sig.

Hvis landbrugslitteraturen i begyndelsen af 1500-tallet havde et mere komplekst forhold til de dominerende traditionelle forestillinger om en hierarkisk og harmonisk social orden og den dominerende husholdningsetik, havde denne litteratur i slutningen af 1600-tallet leveret hovedbidraget til udviklingen af en ideologi med improvement som omdrejningspunkt. En ideologi, der var den nu dominerende kapitalisme og de store kommercielle jordbesiddere tilsvarende.

Samtidig havde improvementideologien også udviklet en politisk dimension, hvor arbejde som improvement var blevet en dyd, der kobledes først til kampen mod enevælde og senere til kravet om en indskrænket regeringsmagt. Der var dog eksplicit ikke tale om et demokratisk argument, som hos de tidligere Levellers og Diggers, men derimod et argument, der var knyttet til de kapitalistiske jordbesiddere og storbønders krav på at forfølge egne private økonomiske interesser uden indblanding fra kongemagtens side.

Som nævnt i indledningen har forskningen hidtil hovedsageligt fokuseret på, hvordan improvementideologien udviklede sig i slutningen af 1700-tallet og starten af 1800-tallet. I denne artikel har jeg dog i overensstemmelse med nyere forskning vist, at denne ideologi har sit udspring endnu tidligere, nemlig helt tilbage i starten af 1500-tallet. Efter 1700 fortsatte denne ideologi med at inspirere også senere forfattere, f.eks. de senere skotske oplysningstænkere, herunder Adam Smith (1723-1790), for hvem improvement og individuel ejendomsbesiddelse hang uløseligt sammen (Tarlow, 2007). Indflydelsen på den senere politiske og økonomiske tænkning, særligt den klassiske liberalisme og den klassiske økonomi, fra denne improvementkultur og -ideologi samt forestillingen om arbejde som improvement, er stadigvæk meget underbelyst i forskningslitteraturen.

Den senere udvikling af kapitalisme og industrialisering i resten af Europa ville skabe sine helt egne problemer og helt nye forestillinger om arbejde og arbejdere. På baggrund af artiklens overblik over udviklingen i forestillingen om arbejde som improvement kan vi dog forsøge at opridse en række essentielle træk ved forholdet mellem kapitalismens udvikling og forestillinger om arbejde.

Først og fremmest finder vi en hidtil uset optagethed af at øge produktivitet og effektivitet som et mål i sig selv. Formålet var ikke at arbejde mere men derimod

at arbejde mere effektivt. Udviklingen af nye og mere effektive måder at arbejde og producere på blev betragtet som en uendelig proces, der yderligere var progressiv og kumulativ.

Denne forestilling om arbejde som en uendelig effektiviseringsproces hang stærkt sammen med udviklingen af nye forestillinger om rigdom. Hvor rigdom i traditionelle forestillinger stod i modsætning til tilegnelsen af privatøkonomisk gevinst gennem markedet, var forestillingen om arbejde som improvement stærkt knyttet til den faktiske nødvendighed for de markedsafhængige private jordbesiddere for konstant at øge produktiviteten for ikke at bukke under for konkurrencen. Denne proces måtte derfor bryde med traditionelle og sædvaneretslige måder at leve på. Arbejde blev nu vurderet ud fra andre kriterier end tidligere. Arbejde og arbejdsprodukternes vigtigste målestok blev produktivitet og effektivitetsgraden snarere end nogen iboende værdi i arbejdet selv. Det ultimative kriterie for at vurdere forskellige typer arbejde og skelne mellem godt og dårligt arbejde blev prisen for selvsamme på markedet.

Som vi har set, havde forestillingen om arbejde som improvement og den samlede improvementideologi både økonomiske, moralske og politiske dimensioner. Med ideologiens udvikling blev det nemmere at argumentere for legitimiteten i tilegnelsen af privat markedsøkonomisk profit uden at blive beskyldt for grådighed. Samtidig kobledes denne nye økonomiske moral til nye politiske forestillinger om indskrænket regeringsmagt. Den indskrænkede regeringsmagt havde først og fremmest sit udspring i ønsket om at kunne forfølge private markedsøkonomiske praksisser og var eksplicit formuleret i modsætning til mere demokratiske traditioner i samtiden.

Udviklingen af ideen om arbejde som improvement i 1500- og 1600-tallets landbrugsliteratur giver os dermed et indblik i, hvordan forestillinger om arbejde ændrede sig i takt med opkomsten af kapitalisme. De nye arbejdsforestillinger skal betragtes som den ideologiske side af de kapitalistiske bønder og jordejeres videre sociale og økonomiske praksis. Improvementideologien gav dem både nyttig viden og konkrete redskaber til at øge produktiviteten med, og den gjorde det muligt for dem at legitimere deres socio-økonomiske handlinger og praksis.

NOTER

- 1 Litteraturen på dette område er særdeles omfangsrig. For et klassisk værk se Polanyi, 2001; for en nyere tilgang se Kocka, 2016.
- 2 For andre opfattelser af kapitalismens oprindelse se f.eks. Anievas og Nisancioglu, 2015; Arrighi, 1994 og Wallerstein, 1995.
- 3 For både dominerende og mere rebelske forestillinger om bønder og deres arbejde i middelalderen frem til midten af 1500-tallet se Freedman, 1999.
- 4 For Edmund Dudley og andre lignende forfattere i 1500-tallets England se Beier, 2016 og N. Wood, 1994.
- 5 For en gennemgang af den tidlige såkaldte enclosure-bevægelse se Thirsk, 1967.
- 6 Se note 5.
- 7 For denne fortolkning af den engelske revolution se bl.a. Brenner, 2003; Hill, 2012 og Stone, 1965.

LITTERATUR

- Ambrosoli, M. (1997). *The Wild and the sown: Botany and agriculture in Western Europe 1350-1850*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Anievas, A., & Nisancioglu, K. (2015). *How the West Came to Rule: The Geopolitical Origins of Capitalism*. London: Pluto Press.
- Arrighi, G. (1994). *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. London: Verso.
- Beale, J. (1657). *Herefordshire orchards, a pattern for all England written in an epistolary address to Samuel Hartlib, Esq. / by I.B.* London: Printed by Roger Daniel, 1657.
- Beier, A. L. (2016). *Social Thought in England, 1480-1730: From Body Social to Worldly Wealth*. New York: Routledge.
- Blieth, W., fl. (1652). *The English improver improved or the survey of husbandry surveyed*. London : Printed for John Wright, at the Kings-head in the Old-Bayley, 1652.
- Brenner, R. (1985). The Agrarian Roots of European Capitalism. I T. H. Aston & C. H. E. Philpin (Eds.), *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brenner, R. (2003). *Merchants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict, and London's Overseas Traders, 1550-1653*. London: Verso.

- Brenner, R. (2007). Property and Progress: Where Adam Smith Went Wrong. In C. Wickham (Ed.), *Marxist History-writing for the Twenty-first Century*. Oxford: Oxford University Press.
- Briggs, A. (1959). *England in the age of improvement, 1783-1867* (Ny udg.). London: Folio Society.
- Dudley, E. (1948). *The Tree of Commonwealth*. (D. M. Brodie, Red.). Cambridge University Press.
- Fitzherbert, J. (1523a). *Here begynneth a ryght frutefull mater: and hath to name the boke of surueyeng and improume[n]tes*. (T. Berthelet, Red.). [Imprinted at London : In fletestrete by Rycharde Pynson, printer to the kynges noble grace, The yere of our lorde god. M.D.xxiii. the. xv. day of Iuly. [1523]].
- Fitzherbert, J., d. (1523b). *Here begynneth a newe tracte or treatyse moost profytable for all husbandmen and very frutefull for all other persons to rede*. Imprinted at London : In fletestrete by Rycharde Pynson printer vnto the kynges noble grace. With priuilege to hym graunted by our sayd souerayne lorde the kynge, [1523?].
- Freedman, P. H. (1999). *Images of the Medieval Peasant*. Stanford: Stanford University Press.
- Hill, C. (2012). *The Century of Revolution 1603-1714*. Routledge.
- Hoyle, R. W. (2011). Introduction: Custom, Improvement and Anti-Improvement. In R. W. Hoyle (Red.), *Custom, Improvement and the Landscape in Early Modern Britain* (New edition edition). Farnham, Surrey, Burlington, VT: Routledge.
- Kocka, J. (2016). *Capitalism: A Short History*. Princeton: Princeton University Press.
- Markham, G., 1568? (1625). *The inrichment of the vveald of Kent*. Printed at London : By G[eorge] P[urslowe] for Roger Iackson, and are to be sold at his shop neere Fleetstret-Conduit, 1625.
- McRae, A. (1996). *God Speed the Plough: The Representation of Agrarian England, 1500-1660*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nourse, T., d. (1700). *Campania foelix, or, A discourse of the benefits and improvements of husbandry*. London : Printed for Tho. Bennet, 1700.
- Plattes, G., fl. (1639). *A discovery of infinite treasure, hidden since the vvorlde beginning*. London : Printed by I[ohn] L[egat] and are to be sold by George Hutton, within the Turn-stile in Holborne, 1639.
- Polanyi, K. (2001). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Stone, L. (1965). *The Crisis of the Aristocracy: 1558-1641*. Oxford: Oxford University Press.
- Tarlow, S. (2007). *The archaeology of improvement in Britain, 1750-1850*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Thirsk, J. (1967). Enclosing and Engrossing. In J. Thirsk & H. P. R. Finberg (Red.), *The Agrarian History of England and Wales* (Vol. IV). Cambridge: Cambridge University Press.

SØRENSEN

- Thirsk, J. (1992). Making a Fresh Start: Sixteenth-Century Agriculture and the Classical Inspiration. I M. Leslie & T. Raylor (Red.), *Culture and Cultivation in Early Modern England: Writing and the Land*. Leicester University Press.
- Wallerstein, I. M. (1995). *Historical Capitalism with Capitalist Civilization*. London: Verso.
- Warde, P. (2011). The Idea of Improvement, c. 1520-1700. I R. W. Hoyle (Red.), *Custom, Improvement and the Landscape in Early Modern Britain* (New edition edition). Farnham, Surrey, Burlington, VT: Routledge.
- Wood, E. M. (2002). *The Origin of Capitalism: A Longer View*. London: Verso.
- Wood, N. (1994). *Foundations of Political Economy: Some Early Tudor Views on State and Society*. Berkeley: University of California Press.
- Wrightson, K. (2002). *Earthly Necessities: Economic Lives in Early Modern Britain, 1470-1750*. London: Penguin Books.